

УДК 81.221

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ НЕВЕРБАЛЬНИХ
СЕМІОТИЧНИХ СИСТЕМ**

О. Ю. Мельничук

студентка 1 курсу, група К-11, навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Науковий керівник – к.філос.н., доцент Т. А. Коберська

*Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна*

У статті розглянуто феномен невербальної семіотичної системи з позиції її комунікативно-функціонального й прагматичного підходу та проаналізовано на підставі структурного методу різні критерії класифікації невербальних компонентів спілкування. Ключові слова: семіосфера, семіотичний підхід, культурний код, невербальні компоненти.

В статье рассмотрен феномен невербальной семиотической системы с позиции ее коммуникативно-функционального, прагматического подхода и проанализированы на основании структурного метода различные критерии классификации невербальных компонентов общения.

Ключевые слова: семиосфера, семиотический подход, культурный код, невербальные компоненты.

The article considers the phenomenon of nonverbal semiotic system from the standpoint of its communicative-functional and pragmatic approach and analyzes on the basis of the structural method various criteria for classification of nonverbal components of communication.

Keywords: semiosphere, semiotic approach, cultural code, nonverbal components.

Семіотика намагається створити мову для дослідження знаків незалежно від того, утворюють вони самі по собі мову чи є знаками науки, мистецтва або ж повсякденності. Сферою її активного аналізу постають і комунікативні системи, які використовуються у процесі спілкування. Семіотичний підхід дає можливість виявити системні закономірності функціонування вербальних та невербальних засобів як комунікативних знаків. У цьому контексті важливо відмітити, що необхідною передумовою мовної комунікації є семіосфера як область, яка заповнена мовами, причому мовами різними за своєю природою – вербальними і невербальними, природними і штучними. З позиції Ю. М. Лотмана, механізм комунікації, який складається з відправника, адресата і каналу інформації, сам по собі ще не буде працювати. Він повинен бути занурений у семіотичний простір, тобто учасники комунікації повинні мати попередній семіотичний культурний досвід. Цей семіотичний простір є і результатом і умовою розвитку культури. Семіотичні об'єкти постають як «мислячі структури», і саме семіосфера є генератором нових смислів [4].

Культура виступає складною семіотично-комунікативною системою. Зв'язок різних знакових систем можливий лише згідно з культурним кодом, що позначає не лише сукупність знаків, а й певні правила, за допомогою яких інформація може бути подана у вигляді набору символів для передавання, обробки й зберігання. Відповідно, культурний код дозволяє дешифрувати перетворені значення у сенс. Необхідність у культурному коді виникає тоді,

коли відбувається перехід від світу сигналів до світу сенсу. Без знання коду культурний текст виявиться закритим.

Сфера міжкультурної комунікації активно досліджує особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот. Обмін думками, почуттями, інформацією представників дещо відмінних культур має місце як в особистих контактах так і у науковому, професійному, освітньому світі, туризмі, спорті, бізнесі.

Уміння дешифрувати мову тілесності дає можливість розуміти істинні значення слів того, хто говорить. Адже будь-яке висловлювання є засобом розуміння думки мовця, й одночасно – засобом аперцепції. Зважаючи на те, що вияви невербальної мови зумовлені імпульсами нашої підсвідомості та відсутність можливості підробити їх дозволяє нам довіряти цій мові більше, ніж звичайному вербальному каналу спілкування. Часто невідповідність жестових знаків породжує потенційні складності перекладу їх мовних позначень з однієї природної мови на іншу. Осмислення невербальної семіотичної системи з позиції її класифікацій, комунікативно-функціонального та прагматичного підходу зумовило актуальність нашого звернення до аналізу даної проблематики.

У сучасних наукових теоріях комунікацій та семіотиці значно активізувалося вивчення знакових систем та механізмів, що супроводжують мовлення, що відображено у наукових працях: Е. Холла, Г. Крейдлін, А. Піза, А. Байбуріна, І. Горелова, П. Екмана, В. Фрізена, Б. Успенського, Є. Верещагіна, В. Мірошниченко, О. Жорнова, Т. Грушевицької, А. Садохіна, Н. Трошина, та інші.

Мета статті – структурно-функціональний аналіз знаків невербальної семіотики.

В аналізі даної проблематики провідним виступає культурологічний аспект, водночас виокремлюються: лінгвістичний аспект (вивчення мовних відмінностей, які можуть впливати на комунікацію між носіями різних мов); психологічний (передбачає вивчення психологічної реакції людей в умовах спілкування з представниками інших держав і етносів); соціокомунікативний (до нього належать прийняті суспільством моделі, норми і правила спілкування, налагодження і підтримання контактів); професійно-прикладний (до нього належать сфери застосування знань із міжкультурної комунікації); етичний (спрямований на розуміння відмінностей етичних норм, які притаманні різним країнам і націям).

У компонентному складі культури виділяють зовнішній рівень – мова, артефакти (предмети культури), міфи, ритуали, традиції, символи та прихований рівень, що містить національну специфіку – норми, життєві установки, базові уявлення, досвід, дії та цінності, які впливають на комунікацію. Таким чином, провідною складовою культури, що сприяє формуванню світогляду людини є мовний код. Освоєння мови культури є ключовим елементом соціалізації. У міжкультурній комунікації, як і в інших науках, для отримання фактів, їх обробки і пояснення використовується певна сукупність методів (приймів) дослідження. Всі методи, що застосовуються у дослідженні можна поділити на чотири групи: 1) емпіричні способи добування наукових даних; 2) організаційні методи; 3) прийоми обробки даних; 4) інтерпретаційні методи.

При семіотичному аналізі про всі об'єкти говорять як про текст. Пояснюється це тим, що тексти складені зі знаків, призначених для прочитання. Про реципієнтів цих знаків можна в широкому сенсі слова говорити як про читачів. Базовою передумовою семіотичного аналізу є розуміння того, що повідомлення текст і значення – це різні феномени. Текст, як письмовий, візуальний, звуковий або ж аудіовізуальний має постійну форму. Однак значення, які в них закладені чи які в них віднаходять читачі, може бути змінним. Семіотичний аналіз не може виявити весь спектр значень, який пов'язують з текстом його читачі. Цей метод дослідження змісту може виявити, з яких елементів складається структура тексту і показати, які основні значення мають дані елементи.

При взаємодії культур у процесі комунікації можуть виникати ненавмисні збої й непорозуміння, спричинені відмінностями вербальних і невербальних кодів у носіїв різних культур. Г. Крейдлін, аналізуючи невербалику, виділяє три види відхилень від правильного розуміння кінетичного тексту при переході від однієї культури до іншої: неповна, неправильна та надлишкова інтерпретація [3].

Єдиної думки щодо складу невербальних компонентів спілкування не існує, їх класифікація створюється на основі різних критеріїв. У зв'язку з цим вони вивчаються і систематизуються як специфічні комунікативні одиниці для тієї чи іншої культури. Комунікативними невербальними компонентами є сфери: праксодики, кінетики, окулесики, такесики, проксемики та ольфакторики.

Невербальні складові комунікації, згідно класифікації І. Горелова, діляться за фізичною природою на: фонаційні, мимічно-жестові, пантомімічні і змішані [1]. Дані значення, наприклад, реалізуються за допомогою жестів, описові значення – жести в пантоміміці, питання, значення спонукання, ствердження та заперечення – різними знаками, включаючи змішані, модальні значення фонаційних засобів. Оскільки невербальному знаку притаманний характер зв'язку значення та означуваного запропонована система кінем, накладається на класифікацію знаків Ч. Пірса, який виділив три типи їх: знаки-ікони, знаки-індекси, знаки-символи [5]. За цією класифікацією кінеми можна поділити на індекси (мимовільні кінеми або асоціації за фактичною суміжністю), ікони (довільні кінеми, засновані на асоціації за подібністю) і символи (довільні кінеми з умовним зв'язком позначення та означуваного). Семіозис, за Ч. Пірсом, включає елементарну тріаду відносин: об'єкт – знак – інтерпретанта). Будучи «знаком, накладеним на знак», поняття інтерпретанти включає інтрамовні синоніми, парафрази і розгорнені описи, інтермовну трансляцію і міжсеміотичні перетворення (трансмутації), зокрема, перетворення вербальних знаків на невербальні. «Кожна наступна інтерпретанта має тенденцію посилювати розуміння і досягати семантичної інновації» [6, С. 41].

Наступна класифікація побудована на розрізненні символічних жестів, які можуть приймати своє значення тільки у зв'язку з певною ситуацією спілкування. Окрім того, на перший план висувається семантична характеристика жестів, яка не може бути розглянута у відриві від вербального повідомлення і уточнюється нею. З точки зору семантики Г. Крейдлін виділяє два основних типи жестів: комунікативні та симптоматичні. До комунікативних відносяться жести, що несуть інформацію, яку намірено передають адресату. За своєю природою це чисто діалогічні жести. Серед них є як жести-стимули, так і жести-реакції. У комунікативних жестах виділяють: дейктичні жести – містять у своїй семантиці вказівку на учасників комунікацій або на деякий місце, релевантне для даної ситуації; етикетні жести – використовуються у конкретних ситуаціях як елемент, що передає інформацію про структуру колективу, до якого включений комунікант, або ж інформацію про те, як розгортається ситуація. Кожен етикетний жест є паралінгвістичним корелятом конкретного мовного акту. До етикетних відносяться жести ввічливості, що виконуються в ситуації вітання і прощання. Симптоматичні жести свідчать про емоційний стан мовця [3]. До виділених Г. Крейдліним двох семантичних типів слід додати ще й ритуальні жести. Виконуються вони у певних, соціально маркованих ситуаціях, що вимагають дотримання суворо регламентованих правил поведінки. Дана група жестів близька за своєю семантикою до етикетних жестів, але в силу умовності виконання та ситуацій, в яких ці жести здійснюються їх варто виділяти у окремий семантичний тип.

У класифікації жестів П. Екмана і В. Фрізена виділяють такі групи: просторові – рухи, які відображають просторові відносини; ритмічні – ті, що відображають ритм або темп подій; акцентуальні рухи – виокремлюють слово або фразу; ідеограми – показують напрямок думки;

дейктичні – вказують на об'єкт, місце або результат; кінетограми – відображають рух тіла або непритаманні людині якісь фізичні дії; піктограми – рухи, що зображують в повітрі об'єкт, про який йде мова; символічні рухи – символи, які використовуються, щоб проілюструвати вербальне повідомлення, повторити або замінити слово [2].

Як бачимо, ця класифікація побудована на розрізненні символічних жестів та жестів, які отримують своє значення тільки у зв'язку із конкретною ситуацією спілкування. На перший план висувається семантична характеристика жестів, яка не може бути розглянута у відриві від вербального повідомлення і уточнюється ним.

Принципово іншу схему класифікації невербальних засобів спілкування запропонував К. Шерер [7]. Він виходить з того, що невербальні засоби транслюються через різні канали і розглядає окремі функції як аспекти однієї і тієї ж одиниці невербальної комунікації. Автор виділяє парасинтаксичну, парасемантичну, парапрагматичну та діалогічну функції невербальних засобів спілкування. Парасинтаксична функція проявляється в сегментації мовного потоку невербальними знаками (ритможестами). Парасемантичну функцію невербальних засобів слід розуміти як відношення невербальних засобів спілкування до змісту вербального повідомлення, що вони супроводжують. Якщо при цьому невербальні засоби підтверджують, підсилюють або ілюструють вербальне повідомлення, то виникає процес ампліфікації. При модифікації невербальний сигнал навпаки послаблює значення вербального повідомлення (наприклад, посмішка у значенні «вбачте» при відмові), але не суперечить йому. Контрадикція вказує на розбіжність значень вербального і супроводжуючого його невербального повідомлення. Парасемантична функція – субституція, при якій невербальне сполучення не підтверджує або спростовує вербальне повідомлення, а повністю його заміщує (порівняймо «емблеми»). Діалогічна функція полягає в регулюванні послідовності бесіди та прояві міжособистісних взаємовідносин учасників розмови (наприклад, симпатія, соціальний статус). Вирішальним критерієм в даній класифікації є ставлення невербального знаку до вербальної частини повідомлення і це робить її особливо привабливою як для лінгвістики, так і для семиотики.

Проблема відповідності жестів, або, як її зазвичай називають у невербальній семиотиці, проблема універсалізму, тісно пов'язана з інтерпретацією невербального тексту однієї культури носіями іншої. Невербальні коди дуже важливі усній комунікації, тому що вони істотно змінюють якість інформації, яка передається вербально для правильного їх розуміння. Фахівці у галузі лінгвістики відзначають, що дуже важливо в культурах, які різняться, активніше впроваджувати в дидактику і методику викладання іноземних мов і культур невербальний компонент комунікації, щоб уникнути неуспішності комунікативного акту.

Отже, взаємодія невербальних і вербальних засобів у комунікації є ефективним механізмом отримання та розуміння інформації, що несе структурно-функціональне навантаження, сприяючи підтриманню смислових зв'язків, забезпечує передачу емоційних станів для найбільш адекватного його сприйняття, здійснює механізм цілеспрямованого впливу та підвищує ефективність процесу спілкування.

1. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. М. : Наука, 1980. 104 с.
2. Экман П., Фризен У. Узнай лжеца по выражению лица. С-П. 2019. 320 с.
3. Крейдлин Г. Е. Семантические типы жестов. *Лица языка*. М., 1998. С. 131.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера. СПб. : Искусство, 2010. 704 с.
5. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / пер. с англ. М. : Логос, 2000. 448 с.
6. Себеок Т. А. Культура и семиотика: учение о знаках *Философия языка и семиотика*. Иваново, 1995.
7. Scherer Klaus R. Die Funktionen des nonverbalen Verhaltens im Gespräch. In: Dirk Wegner (Hrsg.): *Gesprächsanalysen. Vorträge, gehalten anla 8 t.d. 5. Kolloquiums d. Inst. Ru Kommunikationsforschung 68und Phonetik, Bonn, 14–16. Oktober 1976. Hamburg, 1977. S. 257–297.*